

hand scholars don't have convincing evidence about V. Hubsnyi and I. Nesterovskiy as Shevchenko's teachers. On the other hand the documentary materials revealed substantially expand the information about H. Koshyts. In house of this priest Shevchenko lived and worked in 1827 year. The article also provides brief information about the Kyrylivka people mentioned by Shevchenko in the Autobiography, in the story «Kniahynia» («The Princess») and in the poet biography had been written by O. Konyskiy. The last these materials clarify the information included in the notes of the last renewed Complete Works of Taras Shevchenko in 12 volumes (vol. 2–5, 2001–2003), of «Shevchenko Encyclopedia: in 6 volumes» (vol. 1–5, 2012–2015). The archive documents confirm or refute some facts included by Shevchenko in the literary works.

Key words: *Shevchenko teaching, P. Ruban, P. Bogorskiy, archival documents, church school, clerics of Cherkasy district, Shevchenko Studies.*

Одержано редакцією – 18.03.2019 р.
Прийнято до публікації – 13.05.2019 р.

УДК 821.161.2-1Шевченко7Катерина:82.091

Володимир МОВЧАНЮК

ПОЕМА «КАТЕРИНА»: ТВОРЧІ ІНТЕНЦІЇ АВТОРА І ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Автор критично аналізує компаративні праці, у яких об'єктом дослідження є Шевченкова «Катерина», російська поема Є. Баратинського «Еда» і повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана». Про окремі сюжетні паралелі з «Едою» і її ймовірний вплив на Шевченків твір писали Є. Родзевич і М. Ласло-Куцюк. Вагомі аргументи про генетичний зв'язок «Катерини» з «Сердешною Оксаною» запропонував Л. Білець-

кий. Поема Баратинського, на нашу думку, не могла бути Шевченкові джерелом ні натхнення, ні задуму, оскільки подавала історію фінської дівчини в її стосунках з російським гусаром як буденний любовний сюжет; в епілозі ж поеми тема зведеної дівчини взагалі зникає і звучать мотиви бравурного славлення гусарських «подвигів» в душі Давидова та загалом імперських завоювань російської зброї, що Шевченкові було геть неприйнятне. Порівняння композиції й стилю творів також показує їх різку відмінність. «Еда» – досить монотонна з емоційно мало виявленими авторськими репліками зосереджена на одній сюжетній лінії поема-повість («Финская повесть»), «Катерина» – виразний лірико-драматичний твір, що за своєю динамічною «вершинною» сюжетною побудовою, емоційною експресією є яскравим зразком романтичної байронічної поеми. Її поетична самобутність також великою мірою визначається особливою функціональністю авторських уступів (звернення до героїні, уявної читацької аудиторії, медитації); вони розширюють звучання суспільно-моральної і національно-екзистенційної проблематики, помножують емоційно-етичну резонансність Шевченкового твору.

Зовсім іншу гаму вражень викликало в поета знайомство з «Сердешною Оксаною». Повесть переносила поета в ауру українського світу. Долі її героїв, що зазнали брутальної наруги від московського капітана, мали глибоко заторкнуту чутливу національно-моральну істоту Шевченка. В повісті він побачив потужне художнє оскарження московщини, її руйнівного впливу на морально-звичаєвий лад української спільноти. Власне, це для Шевченка-читача повісті, гадаємо, було тим психо-ідеологічним чинником, що ліг в основу задуму «Катерини», формував творчу прагматику автора, його інтенції й посили своїй уявній читацькій аудиторії.

Дослідник не бачить підстав ставити «Катерину» поряд творів з мотивами збещення простої дівчини паном. Як видно з ідейно-змістової спрямованості «Кобзаря» 1840, поета більше хвилювала національно-екзистенційна проблематика. Знайомство з повістю допомогло Шевченкові підійти до головної теми своєї творчості – України. Таким чином поема набула першорядного значення у творчому становленні митця.

Творчі інтенції, рефлексії (самопрограмування) поета розглянуто в площині надзвичайно інтенсивних його реагувань на інші писання Квітки. Автор «Катерини» й пізніших соціально-аналітичних поем спирався на його величезної ваги національно-літературний досвід; співзвучною Шевченкові була і морально-дидактична домінанта художньої логіки великого повістяра.

Ключові слова: *автор, інтенції, задум, літературний контекст, самопрограмування, байронічна поема, лірико-драматична поема, функціональність образу автора, морально-дидактична домінанта, резонансність, ймовірний вплив, генетичний зв'язок, національно-моральна істота автора, Квітка, Шевченко, Баратинський.*

Про поему «Катерина», її художньо-семантичні, жанрові, стильові, композиційні особливості є досить значна і різнопланова критична література. Більш важливі й актуальніші з тих праць згадано в енциклопедичній статті про поему В. Смілянської [1, 294-299]. Підходимо до розгляду одного з найбільш читаних масовим і професійним науковим реципієнтом Шевченкового твору з усвідомленням того, що кожне з тих прочитань несло на собі відбиток певних методологічних підходів, ідеологічних, культурних тенденцій і суспільно-політичних чинників, як і певний літературознавчий досвід того чи іншого дослідника. Долучатимемо їх до розгляду нашого питання вибірково, відповідно до порушуваних проблем.

Сьогоднішню розмову про «Катерину», у зв'язку з 180-річчям створення, варто розпочати з тези про її особливе місце і значення у «Кобзарі» 1840, а ширше – в історії української літератури. Для обґрунтування цього, хоча це можна сприймати й як очевидність, може, достатньо було б обмежитися відомими фактами про читацький резонанс поеми після її першопублікації в «Кобзарі». Відзначили поему вже автори перших відгуків на це видання, що того ж 1840 року з'явилися в петербурзькій російській періодиці, загалом дуже неприхильній до ідеї окремої української національної літератури. Один з виразників такої позиції,

відомий Ф. Булгарін, висловивши у своїй рецензії переконаність у безперспективності літератур «тех славянских наречий, которые должны, по воле судеб, иссякнуть в производителях, умереть в архивах, потеряв даже самые слова и звуки, которыми они облекались...» і жаль «что на этих наречиях пишут люди, которых дарования могли бы украсить первенствующую, всепоглощающую славянскую литературу, именно литературу русскую», все ж, змушений був визнати і, чи справді щиро, «... с искреннею радостью приветствовать дарование г. Шевченки, вполне развившееся в немногих песнях Кобзаря...» [2, 6]. Поему ж відзначив як найпоетичніший твір: «... «Катерина», посвященная В. А. Жуковскому, в пяти неравных песнях, исполнена трогательной, умиляющей поэзии, хотя сюжет и стар, и прост, но сколько тут поэзии простодушной, сколько чувства, глубоко проникающего в душу читателя!» [2, 7]. У відгуку прихильнішого до української літератури П. Корсакова, цензора того ж «Кобзаря» 1840, «Катерину» схарактеризовано одним реченням як твір романного змісту («целая поэма-роман в V песнях, посвященная В. А. Жуковскому» [2, 11]. На допиті у Третьому відділі Шевченко на запитання про причини, що схилили його «к занятиям более стихотворным, нежели живописью», відповів: «Первое мое стихотворение под названием «Катерина» посвящено Жуковскому, которое возбудило энтузиазм в малороссиянах, и я стал продолжать писать стихи, не оставляя живописи» [3, 324].

Показовим і важливим у контексті нашої дослідницької аргументації є і те, що в творчій самосвідомості митця поема з часом набуває певної знаковості. Як вже давно помічено дослідниками, він згадує, цитує чи використовує окремі її образи в кількох своїх поетичних і прозових творах («Мар'яна-черниця», «Три літа», «Наймичка», «Музикант», «Близнець»). Як один з перших тематичних напрямків своєї творчості – авторові переживання-сльози («За карії оченята, / За чорнії брови ... За темнії ночі, / За вишневий сад зелений, / За ласки дівочі...»), ніби цитатно із «Катерини» перенесено в заспівний вірш до «Кобзаря» – «Думи мої, думи

мої». Першорядне значення поеми в творчому становленні молодого поета, на чому варто наголосити, все ж не слід пов'язувати лише з читацьким успіхом. Істотним тут є те, що з «Катериною» письменник підходить до головної своєї теми – України, власне, сучасного її буття, побаченого крізь призму української родини, тих нездорових для неї тенденцій, що проявили себе в умовах московського поневолення. Це, звичайно ж, мало усвідомлюватися ним як важливе творче досягнення. Сприяла тому і висока оцінка твору, що її висловлювали ще до виходу «Кобзаря» в петербурзькому українському культурному товаристві Є. Гребінки. Поетичне визнання як вагомий творчий чинник, зумовлювало потребу мистецьких рефлексій і формувало новий рівень самосвідомості митця, зокрема в програмних творах першої збірки – «Перебендя», «До Основ'яненка», «Думи мої, думи мої». Не випадково, а навпаки, психологічно обґрунтовано, що в заспівній думі-медитації з'явилися рядки, які засвідчили авторові сподівання, а, може, й певність, що адресовані рідній аудиторії «думи-сльози» в Україні «серцем привітають». Шевченкові, авторові першої поетичної книжки, як рідко кому з великих поетів, притаманною була потреба творчого самонавіювання, *самопрограмування* і, зрозуміло, й орієнтація на досвід попередників. Останнє наголошуємо з огляду на проблему літературного контексту поеми, у якому формувався задум поеми «Катерина», а також, з огляду на давнє, хай і вже спростоване, уявлення про Шевченка як простонародного поета-самородка, що виріс на фольклорних мотивах і поетиці.

До творчих рефлексій митця можна віднести й пізнішу згадку про поему в повісті «Близнецы» (1857): «В городе Нежине квартировал армейский пехотный полк. В этот полк бы переведен Продолжение и конец повести вам известен, терпеливые читатели. И я не намерен утруждать вас повторением тысячи и одной, к несчастью, не вымышленной, повести или поэмы в этом плачевном роде, начиная с «Эды» Баратынского и кончая «Катериной» Ш[евченка] и «Сердечной Оксаной» Основьяненка» [4, 67]. На перший погляд,

Йдеться тут лише про один з аспектів повісті – долю дівчини-красуні, зведеної прибулим на постій московським капітаном. Згадані тут твори згодом стали предметом порівняльних студій. Варто тут звернути увагу на одну з найраніших – статтю Сергія Родзевича «Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая»)» (1926), в якій досить ґрунтовно розглядається літературний контекст поеми стосовно традиції сентиментальних схем кохання простої дівчини і пана та нових романтичних жанрів, зокрема, байронічної ліро-епічної поеми. Дослідник простежує окремі сюжетні збіги у «Катерині» і в поемі Баратинського «Еда», долучаючи до них відому повість Карамзіна «Бедная Лиза», і, зрештою, доходить висновку, що хоч на поемі Шевченка певним чином позначилася «сюжетна схема» сентиментальних повістей, але «в цілому, безперечно, «Катерина» твір романтичний, та іншим і не міг бути, бо того, що ми умовно звемо змістом (фабула), не можна відокремити від форми, від певних композиційних і стилістичних способів і традицій, що в «Катерині» мають за джерело «байронічну» поему» [5, 59]. Тезу про соціально-станову природу конфлікту між головними героями любовного сюжету свого часу акцентували радянські шевченкознавці, які безпідставно ставили її поряд з соціально-побутовими поемами виразно антикріпосницького спрямування, присвяченими долі покритки. Втім, основа конфлікту в «Катерині», що зовсім очевидне зі вступу, не соціальна, а національна. Рядки «Кохайтесь, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люди, / Роблять лихо з вами» у Третньому відділі зрозуміли, що видно зі зробленого там перекладу («Любите, чернобровые, только нерусских, они чужие и ведут вас в беду, Русский шутя полюбит и уйдет в свою Россию ...они чужие и смеются над вами»), як спрямовані проти росіян, Росії загалом. На це слушно, цитуючи документ слідства у Кирило-Мефодіївській справі, вказав Ярослав Розумний у статті «Москаль» і «москальство» в Шевченковій поезії» [6, 111].

Іван Дзюба в монографії «Тарас Шевченко. Життя і творчість» далеко не такий категоричний щодо авторських ін-

тенцій і свідомих антиросійських смислів у поемі «Катерина» [7, 104-105], вважаючи, що «застережливий рефрен» у вступі насамперед мав «етично-звичаєвий зміст». Проте його «пом'якшувальний» аргумент, мовляв, поема присвячена В. Жуковському, видається не дуже переконливим: «Мабуть, Шевченко ... не вкладав у поему якоїсь етнічної чи політичної ворожості до москалів-росіян. Інакше він не наважився б дарувати її Жуковському – поетові, не позбавленому російського патріотичного чуття. Але за умов розпаношення в Україні московської бюрократії та московського воїнства (постої якого були справжньою бідою для українського села) оцей наскрізний мотив – «...та не з москалями» – сам собою набирає розширювального значення, і доля занапащеної Катерини в очах поколінь читачів стала символізувати долю занапащеної України» [7, 105]. Втім, символічне прочитання Шевченкової Катерини свого часу запропонував ще Дмитро Чижевський у «Історії української літератури», перше видання якої з'явилося в Нью-Йорку 1956 року. Образ матері-покритки, на його думку, «у Шевченка, без сумніву, символізує долю України, підманеної та обдуреної «москалем» [8, 413]. Така інтерпретація цілком вписується в його розуміння романтичної поезії, яка «взагалі значно перевищує інші напрямки «глибиною» змісту. Бо для романтика все має подвійне значення, всякі події (найбільше історичні, життя природи та життя народу) мають значення символічне. <...> Що в «Катерині» символічно змальована доля України, це зрозуміли навіть цензори того часу, викресливши символічний малюнок на початку 4-ї пісні» [8, 412-413]. Цікавими в аспекті нашого розгляду проблеми літературного контексту Шевченкового твору, є аналіз «стилю «байронічної поеми» Шевченка, зокрема, «Катерини» [8, 411-412]. Про байронічну її поетику далі вестимемо мову в руслі міркувань про найближчий літературний контекст, як один з чинників, що формував задум поеми.

У порівняльній студії ««Катерина» Шевченка і «Еда» Баратинського» (1975) відома румунська компаративістка Магдалена Ласло-Куцюк, досить обережно писала, що «...при

всіх важливих відмінностях між поемами Баратинського і Шевченка, в задумові цих творів є багато спільного. На нашу думку, при створенні «Катерини» Шевченко якоюсь мірою все ж таки відштовхнувся і від поеми Баратинського» [10, 56]. В пізнішій своїй статті «Тема зведениці у творчості Шевченка» дослідниця так розвинула і конкретизувала свою думку: «Саме «Еда» Баратинського наштовхнула Шевченка на розроблення теми зведениці у плані колоніального становища України» (11, 166). Категорично відкидати її думки як здогадки, напевно, не варто. Припущення ці можна і приймати, і заперечувати. Бо, на позір, висновок дослідниці виглядає переконливим. Втім, з останньою, більш категоричною думкою дослідниці погодитися важко. Для заперечень є досить вагомні аргументи. У епілозі поеми «Еда», попри згадку на його початку про стійкість фінів у своєму опорі Росії, ці рядки навряд чи можна прочитувати як вияв співчутливого ставлення до підкореного народу. Далі бачимо щось зовсім протилежне – наголошування марності його опору і пафосне прославляння російської зброї («Ты покорился, край гранитный, / России мощь изведаль ты / И не столкнеш ее пяты, / Хоть дышишь к ней враждою скрытой! / Срок плена вечного настал / Но слава падшему народу! / Бесстрашно он оборонял / Угрюмых скал своих свободу... <...> И все напрасно!») та ще й з нагадуванням про перемоги над шведами: «И как Стокгольм оцепенел, / Когда над ним, шумя крылами, / Орел наш грозный возлетел! / Он в нем узнал орла Полтавы!». Виникає запитання, чи такий пафос був прийнятний українському поетові, і чи могла поема Баратинського викликати в нього захоплення, а отже, стати творчою спонукою для задуму «Катерини»? Варто звернути увагу на завершальні рядки епілога «Еди», що в них легко вгадується уявне коло читачів поеми, оспіване добре знайомим Шевченкові російським поетом В. Давидовим, гусарське середовище: «Но не мне, / Певцу, не знающему славы, / Петь славу храбрых на войне. / Питомец муз, питомец боя, / Тебе, Давыдов, петь ее». В епілозі автор свою увагу з головної героїні поеми, її сумної долі (її там навіть не згада-

но) переносить на російське воїнство. Стає очевидним, що Еда була в центрі уваги автора лише як головна героїня любовного сюжету. На майстерне розгортання з детальними описами зваблювання наївної дівчини вже не раз звертали увагу. Власне, це і зумовило жанрову структуру поеми Баратинського як екзотичної «фінляндської повісті».

Порівнюючи логіку і пафос його твору, що так виразно проявлені в епілозі, бачимо разючу відмінність між уявленим автором читачем-адресатом російської поеми і читачем-адресатом Шевченка. Перший, по суті, є салонним. Другий – «чорнобриві», а символічно беручи, – українські читачки, його, поета, народ, долею якого він так глибоко морально перейнятий. Наголошуємо на цьому у зв'язку з дуже важливою функціональністю категорій автора і читача в поезії Шевченка. Його читача-адресата бачимо дуже вагомою композиційною і стильовою складовою твору, чинником смислотворчим, що мав найтісніший стосунок загалом до сфери творчих інтенцій автора. Шевченко бачить адресата своєї поеми, відповідно до своїх творчих інтенцій, ширше. Коли він звертався: «Кохайтесь чорнобриві та не з москалями», – сама форма множини свідчила про його стурбованість моральним ладом цілої української спільноти; у своїй глибинній сутності це було національно-екзистенційне переживання. Очевидно, самеавторова етична мотивація, його почуття відповідальності за іншого, позначилися на творчих інтенціях і властивому поетові модусі бачення/сприймання долі героїні як особистої «думи-муки». Про «сльози», що «лилися з Катрусею в московській дорозі», автор не випадково згадав у автобіографічному вірші «Три літа» (1845). Саме така етично-творча передумова поеми й така національно-екзистенційна ситуація визначили художню логіку й доцільність вступу – схильованого, зверненого до читача слова автора, що окреслювало пафос твору, його суспільно-моральну прагматику. Художня логіка поеми Баратинського такого вступу не передбачала, бо для автора його Еда була чужинкою. Відповідної, соціально і психологічно близької з нею читацької аудиторії при тво-

ренні поеми він не уявляв. Тому в авторських звертаннях до героїні (їх зовсім мало) ми не відчуємо глибокого співпереживання, це скоріше репліки, що коментували її поведінку, показували, як необачність підводить дівчину до фатальної межі («Ах Эда, Эда! Для чего / Такое долгое мгновенье / Во влажном пламени его / Пила ты страстное забвенье ? / Теперь, полна в душе своей / Желанья смутного заботой, / Ты освежительной дремотой / Уж не сомкнеш своих очей»).

Зовсім інше ставлення автора до своєї героїні в поемі «Катерина» («Катерино, сердце мое! / Лишенько з тобою! / Дети в світі подінешся / З малим сиротою? / Хто спитає, привітає..»). Такі виплески болю-співпереживання надавали поемі потужної емоційної резонансності, драматизували не тільки сюжетну дію, а й цілу морально-почуттєву ауру твору, підкреслено відкриту на реципієнта. Авторський голос в структурі поеми ще більшої ваги набуває в ліричних медитативних уступах, формуючи надважливий художньо-філософський семантичний пласт твору. У них трагедія Катерини підноситься на рівень переживання неосягненого трагізму людської екзистенції в світі. Такі два філософські уступи («Отаке-то на сім світі...», pp. 289-304; «Єсть на світі доля...», pp. 305- 328) поет вводить після найдраматичніших епізодів – прощання з батьками, рідною хатою і садком, залишення села і виходу на дорогу страждань і сліз («На руках дитина. / Вийшла з села – сердце мліє; / Назад подивилась, / Покивала головою / Та й заголосила. / Як тополя, стала в полі / При битій дорозі; / Як роса та до схід сонця, / Покапали сльози. <...> Утерлася, повернулася, / Пішла... Тільки мріє. / В селі довго говорили / Дечого багато, / Та не чули вже тих річей / Ні батько, ні мати...»).

Ні в аспекті вагомості авторського голосу, ні в площині драматизму і яскравості картин і образів, ні в площині художньо-філософській «Еда» Баратинського не зіставна з «Катериною». Шевченкова поема за своєю жанрово-стильовою природою є поемою-драмою, яскравим зразком лірико-драматичної байронічної поеми. «Еда» ж жанрово тяжіє до ліричної поеми-повісті.

Поема Баратинського, на нашу думку, не могла справити на Шевченка якогось сильного емоційного впливу вже через те, що моделювала звичайний любовний сюжет як щось досить буденне, проте романтизоване екзотичним ореолом.

Розширюючи порівняльний ряд Шевченкового твору в контексті байронічних поем близької тематики, варто додати у цей ряд і Пушкінську поему «Кавказский пленник» (1820-1821, опублікована 1822), темою якої також є любовне захоплення черкешенки російським полоненим. Контекстуально пушкінську поему до «Катерини» й «Еди» доречно долучає І. Дзюба у монографії «Тарас Шевченко. Життя і творчість» [7, 104-105]. Логіка його типологічного порівняння досить несподівана і цікава: «Одним із сюжетів російської романтичної поеми 20-х років ХІХ ст. була інтимна пригода російського офіцера в екзотичній обстановці «сопредельных» земель (підкорюваних, за тодішніми чесними означеннями; визволюваних – за пізнішими радянськими «інтернаціоналістськими») < ... > Героїня – дитя природи, і щирість її почуття, відкритість серця в очах поета були жаданою альтернативою формалізованим стосункам і фальшу світського кола, «цивілізованого» суспільства взагалі. Водночас саме природність такої туземної героїні прирікала її на трагедію. Душевний порив черкешенки в «Кавказском пленнике» Пушкіна вивершується її самопожертвою: ціною зради звичаїв свого племені вона рятує полоненого росіянина – одного з тих, у кому її рід бачить ворогів своєї свободи. Людяне почуття вивищується над расовою ворожнечею» [7, 103]. Втім, цілком очевидним є те, що головна колізія любовного сюжету Пушкінської поеми дуже відрізняється від поем Баратинського і Шевченка. Головний герой поеми видався, за оцінкою більшості критиків, з якими Пушкін в основному погоджувався, досить неприродним. Причина творчої невдачі, очевидно, крилася в надто відвертому прагненні наслідувати Байрона. Порівняння з цією поемою Шевченкової «Катерини», як поеми байронічної, доцільне і виправдане лише з тих міркувань, що Пушкін, особливо в ранніх своїх поемах, а найперше в тут згаданій,

свідомо наслідує байронізм світоглядно, у творенні характерів своїх романтичних героїв. Шевченкова ж поема і за світоглядною концепцією, і за логікою поведінки головних героїв не є орієнтованою на Байрона. Чи можна, ведучи мову про «Катерину» як байронічну поему, говорити про її наслідувальність? Зовсім ні. Мова йде хіба що про органічне засвоєння окремих композиційно-стильових принципів байронічної поеми. Але надзвичайно суттєвих, які складають ті поетикальні принципи, що визначили феномен романтичної поеми. Мова йде не просто про ліро-епічну поему, а саме про лірико-драматичну. І саме ця жанрово-стильова особливість виразно засвідчує своєрідність байронічної композиції «Катерини», загалом її художнє новаторство.

Композиційна структура «Катерини» має виразні ознаки драматургічного твору. П'ять частин, а особливо починаючи з другої, – це добре драматургічно організовані сцени, у яких максимально загострено концентрується напруга психологічних, етичних і соціально-етнічних колізій. Такий динамічний рух драматичного сюжету підсилює і підкреслює байронівський принцип вершинної композиції, коли між окремими сценами-картинами немає плавних наративних переходів, а зв'язок між ними лише контекстний. Ще одна риса Шевченкової поеми як байронічної – надзвичайно важлива роль образу автора, його коментарів, звернень до головної героїні твору, частих медитативних відступів у формуванні загальної драматургії твору, його художньо-емоційного ядра, ідейно-художньої концепції. Ні поема Баратинського, ні «Кавказский пленник» Пушкіна такою виразною лірико-драматичною напругою й, відповідно, експресивністю не відзначаються. Але саме це є чи не найприкметнішою рисою поем Байрона, а найперше його «Чайльд-Гарольда», який був для Пушкіна зразком і яким Шевченко також був зачарований, бо, за спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, любив декламувати один з уривків «Прощальної пісні Чайльд-Гарольда» у польському перекладі А. Міцкевича: «Знаючи Байрона лише з кількох російських перекладів, Тарас Григорович художницьким чуттям

угадував велич світового поета; але, читаючи прекрасні переклади Міцкевича з Байрона, він завжди приходив у захоплення особливо від «Доброї ночі» з «Чайльд Гарольда» [9, 92]. Те саме можна сказати і про функцію авторських партій у композиційній структурі Шевченкової поеми. Вони, а особливо медитації, як і в поемах Байрона, ніби підносяться над сюжетною дією і набувають загальнофілософського змісту, ще емоційніше і психологічніше насичують драматургію поеми, трагізм долі героїв, і, що особливо прикметне, загальнолюдською етично-екзистенційною логікою і вагомністю авторового переживання-бачення. Порівняно з Шевченком, такого драматизму, експресії і потреби філософськи-екзистенційно осмислити людські трагедії ні в поемі Баратинського, ні в «Кавказском пленнике» Пушкіна не знайдемо. Шевченкова «Катерина», якщо її порівнювати з названими творами російських поетів, явно виділяється і значно вагомішою проблематикою. Поема романтична, байронічна за своєю композиційно-стильовою структурою, «Катерина» демонструє впевнене входження в соціально-етичну проблематику народного життя, її образи соціально і національно окреслені, що зовсім не притаманне героям зазначених поем російських авторів.

Якщо з історико-літературного погляду порівняти твори відомих класиків російської літератури, першу байронічну поему Пушкіна «Кавказский пленник», поему «Еда» вже на той час визнаного Є. Баратинського і твір Шевченка, що лише рік як взявся за перо, то побачимо, що його «Катерина» за всіма ознаками є виразною лірико-драматичною байронічною поемою, художньо поліфонічною, насиченою ліризмом авторських коментарів, звернень до героїв, філософсько-медитативних уступів; поема, що сміливо порушувала соціальну і національну проблематику, справді викликала потужний суспільний резонанс, стала оригінальним, вагомим мистецьким явищем у контексті романтизму.

Інші значно вагоміші підстави вести мову про генетичний зв'язок поеми «Катерина» з повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана». Знайомство з нею занурювало Шевчен-

ка в рідну стихію, відроджувало в пам'яті знайомі картини народного життя, образи і типи, звучання рідної мови. Активована пам'ять повертала колись пережиті враження й ситуації, що, як із героїнею повісті, траплялися з дівчатами рідної Керелівки. Тільки тепер, після критичного на це погляду письменника-мораліста, майстра відтворення народних характерів, ті колишні події і долі постають перед ним, мистцем з багатою поетичною уявою, творчими турботами і планами, зовсім в іншому світлі. Доля героїні Квітчиної повісті розкривається перед поетом вже не як одиничний факт із побуту українського села, а як широке художнє полотно, що несло в собі потужне соціально-моральне оскарження явищ приниження людської, а ширше – громадської і цілого його народу гідності, не якимись випадковими аморальними людьми, а таки конкретними, що представляли чужу для українців московську воєнщину, з її привілеєм на так звані «постої» в українських поселеннях.

Про ймовірний вплив повісті «Сердешна Оксана» на Шевченків задум «Катерини» першим написав Л. Білецький у своєму виданні Шевченкового «Кобзаря» в 4-х томах (Вінніпег, 1952). Такої думки він дійшов на основі спогадів І. Сошенка про Шевченкову роботу над «Катериною» у час, коли з 24 листопада 1838 до 18 лютого 1839 вдвох вони жили на Василівському острові у Петербурзі. Підтверджувала це біографічна хронологія 1838-39 рр., зафіксована в листуванні Є. Гребінки з Г. Квіткою (листи від 12 жовтня 1838 та 13 січня 1839). Згадана у листах повість дала підставу для гіпотези про можливий генетичний зв'язок Шевченкової «Катерини» з «Сердешною Оксаною», яка, справді, мала потрапити до Шевченка, коли надійшла до українського літературного збірника, що пізніше був виданий як альманах «Ластівка». Шевченко, як відомо, допомагав Гребінці при підготовці альманаху. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка від 13 січня 1839 він називає Шевченка своїм «чудовим помічником». Про знайомство Шевченка з повістю Квітки писав Л. Ф. Стеценко у статті «Поема »Катерина»», надрукованій у «Збірнику праць

четвертої наукової шевченківської конференції» (1956), проте зовсім не пов'язував цього факту із задумом «Катерини».

Гіпотезу про генетичний зв'язок між творами, як висловлену попередниками, також підтримав Ю. Івакін у «Коментарі до «Кобзаря»» (Т.1. К., 1964). Проте, зважаючи на радянську політичну цензуру, емігранта Л. Білецького, очевидно, назвати не наважився. Своє припущення Л. Білецький обґрунтовував порівняльним аналізом, де зокрема вказав на окремі складові «фабули Квітчиної повісті», що Шевченко «поклав в основу і своєї поеми». «Саму фабулу «Сердешної Оксани» переніс до свого твору до моменту вивезення Оксани капітаном і самий кінець її (зустріч капітана з сином). Від'їздом капітана у похід кінчається запозичення Квітчиної фабули» [12, 157]. Ряд схожих із повістю мотивів дослідник відзначив у розділах II, III, IV поеми Катерина: «1) страждання матері в Шевченка і Квітки змальовані з однаковими висловами про весілля; 2) обидві матері однаково проклинають своїх доньок; 3) опис ночі й самотини під час їх мандрівки у обох творах змальовується однаково; 4) невинність дитини описується аналогічними контрастивними штрихами в порівнянні з одчаєм матері; 5) однакові переживання обох героїнь, муки совісти, терпіння, одчай і стремління звільнитися від дитини; 6) Катерина топиться; Оксана ж, щоб капітан не догадався, що вона втікла від нього, вдає, що ... нібито вона втопилась; 7) зустріч батька з сином змальована однаково до деталей» [12,157-158]. Перелік спільних мотивів фабули творів справді підтверджує знайомство Шевченка з повістю. Втім, Л. Білецький цим не заперечував «велику оригінальність поеми», бо «самий процес перетворення цих аналогічних мотивів у Шевченка відбувався так відмінно, що нікому з критиків і в голову не приходило ці два твори українські ставити поруч» [12,158].

Погоджуючись з висновком дослідника, зі свого боку, все ж маємо висловити деякі свої на це міркування. Тут, хіба йдеться про явище резонансу: повість актуалізувала власні життєві спостереження і переживання поета. Якщо уважно проаналізувати відзначені Л. Білецьким місця порівню-

ваних творів, стає очевидним, що вони зовсім не свідчать про запозичення. Особливо, коли порівнювані фабульні ситуації розглядати в художньо-функціональній площині. Наприклад, з думкою, що «зустріч батька з сином змальована однаково до деталей», можна погодитися лише в тому, що використано подібну ситуацію, але герої, що діють у тих ситуаціях, зовсім інші, і загалом, цей епізод, створений у поемі кількома лаконічними штрихами, випромінює значно потужнішу емоційно-моральну дію на читача. Бо зустріч з батьком Катерининою сина-сироти, проважатою сліпого кобзаря, описана в епілозі твору, і як завершальний епізод поеми, він глибинно пов'язаний з цілою її ідейно-художньою системою, зі спроектованим на читача етико-естетичним впливом, з катарсисною дією цього твору. В ньому ще раз перед читачем постає трагічна історія цілої родини, побачена через долю залишеного напризволяще Катерининою сина-байстрюка. До того ж образ «батька» Катерининою сина набуває ще відразливіших рис, якщо згадати драматичний епізод (розділ IV поеми), коли, вражена цинічним ставленням «любого» Івана до своєї «Катрусі», вона у відчаї, хапаючись за стремена, благала його прийняти й порятувати хоч би сина. Тому всі ті, нібито дуже схожі елементи фабули, в тканині Шевченкового твору набули зовсім іншої оригінальної авторської логіки і поетичної неповторності. Важливо зауважити, що після знайомства з «Катериною» у автора «Сердешної Оксани» думок про те, що поет щось у нього запозичив, не виникало. Навпаки, читання поеми викликало в нього неймовірне захоплення і розчулення. Подібність між цими творами він побачив хіба що в глибокій стурбованості за українських дівчат.

Отже, порівнюючи ці твори, приходимо до висновку, що не окремими складовими елементами схожої фабульної основи цих творів слід оперувати при з'ясуванні впливу повісті Грицька Основ'яненка на задум поеми «Катерина». Важливішими тут були глибинніші психо-ідеологічні чинники, які визначали творчу прагматику митця, виявляли смисли й авторові посили, що їх йому хотілося висловити поетичним

словом своїй уявній читацькій аудиторії. Повість «Сердешна Оксана», як твір заглиблений в морально-звичаєву ауру українського села, до того ж написаний українською мовою, була для Шевченка важливою вже навіть з огляду на усвідомлення себе українським письменником, не тільки в аспекті літературної мови, а й в аспекті ідейно-тематичних уподобань.

Спільність у поглядах обох письменників на стосунки з москалями переконливо засвідчує лист до поета від 23 жовтня 1840, де у відгуку на «Кобзар» особливо відзначено поему: «Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко лягають на душу. А що «Катерина», то так що «Катерина»! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. От так-то москаліки-воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я «Сердешну Оксану», от точнісінько, як і Ваша «Катерина». Будете читати, як пан Гребінка видрюкує». І далі: «Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових москалів...»[13, 6]. Тут не лише відзначено спільну в їхніх творах тему, а й висловлено важливе зізнання ідеологічного порядку, негативне ставлення до чужинців, їх «господарюванн» в Україні. Це справді було щось більше за моральний осуд. Бо якщо в повісті його представлено в художній формі, то в листі авторові послання «До Основ'яненка» (варто згадати його патріотичний пафос й мотиви полеміки з москалями) ці неприховувані антимосковські настрої Квітки, безперечно, означували його свідомо виявлену українську позицію. Акцентовано її і в наступних листах до Шевченка і в написаній через рік після «Сердешної Оксани» повісті «Панна сотниковна» (надрукована 1840 в журналі «Современник»), де знову з'являється образ москаля-гвалтівника. Ним у цій повісті вже є представник московської адміністрації, так званий «кондуктор», що прибув провести опис-ревізію сотенних справ. Хамуватість його поводження, блискуче передана повістярем, демонстративно виказувала зверхність щодо українського козацького суспільного стану. Також важливо, що цю повість письменник у цьому ж листі пропонує Шевченкові передати віршами: «Що б то, паночку-голубчику, як Ви так гарно складаєте вірші, що б

то, якби Ви мою «Панну Сотниківну» ... та розказали по своєму, своїми віршами: тогді б вона була дуже гарно розказана, і яка була добра, і як постраждала. Та ще б і змальовали її патрет...». І далі: «Потіште душу ... а то від московських побрехеньок щось дуже вже до печінок доходить» [13, 6]. Показово, що солідарність з молодим автором, твір якого мав виразну антимосковську спрямованість, висловлював відомий і давно визнаний російською критикою письменник, що тривалий час виступав у петербурзькій і московській періодиці з творами, написаними російською.

Втім, ведучи мову про творчу передісторію «Катерини» загальніше, не варто залишати поза увагою і попередньо набутий мистецький досвід Шевченка як читача «Бедной Лизы» Карамзіна, «Еди» Баратинського, першої частини трагедії «Фауст» з її історією спокушеної й залишеної Маргарити. До того ж з твором Гете він познайомився ще 1838 року (див.: Володимир Мовчанюк. Гете (Goethe) Йоганн-Вольфганг фон // Шевченківська енциклопедія. В 6 томах. – Т. 2. – К., 2012. – С. 237 – 240). Мистецький досвід опрацювання теми зведеної дівчини у названих творах так чи інакше міг відбитися в поетичній практиці українського поета. Але до задуму «Катерини» прямого стосунку ті твори, очевидно, не мали. Цьому більшою мірою повинні були також сприяти безпосередні враження та особисті уподобання й орієнтації. Автор двох збірок українських оповідань, опублікованих книжковими виданнями під назвою «Малороссийские повести, рассказанные Грыцьком Основяненком» (М., 1834. Т.1), (М., 1836-1837. Т. 2), де надрукована і знаменита «Маруся» (про неї Шевченко захоплено відгукнувся у листі до повістяра від 19 лютого 1841 року), був для молодого поета предметом особливої уваги. Відомий у російській літературній періодиці як автор російськомовний, свій перехід на українську мову Квітка задекларував ще 1833 р. в харківському альманасі «Утренняя звезда» в «Суплиці до пана іздателя», а також повістю «Салдацький патрет» й уривком з повісті «Маруся». Свідома ідейно-естетична декларація митця, його воля продемонструвати при-

датність української мови для літературних творів чуттєво-сентиментального змісту, безперечно, виявилась успішною. І це мало тоді величезне значення для становлення українського письменства. Гадаємо, що опосередковано це серйозно впливало і на Шевченка ще тоді, коли він відчув своє поетичне покликання. Дуже показовою щодо орієнтації на патріарха української прози є Шевченкова швидка реакція на появу його пізніших, написаних після «Сердешної Оксани» творів. Так нарис «Головатый (Материал для истории Малороссии)» («Отечественные записки» (1839. – № 10) того ж року спонукав поета до написання знакового поетичного маніфесту – послання «До Основ'яненка». Дуже цікаву інформацію про перспективи творчої співпраці митців дає їхнє листування. Згадані тут факти дають достатні підстави говорити про надзвичайно плідну Шевченкову творчу орієнтацію на художньо-естетичний досвід патріарха української прози. Втім, ширші аспекти творчої співпраці Шевченка-художника і Шевченка-прозаїка з творчістю Квітки вже виходять поза межі означеної нами проблеми.

Повернемося все ж до «Сердешної Оксани», власне, до означеного питання про ймовірні враження, творчі рефлексії, імпульси, які могли трансформувалися у задум «Катерини»? Спробуємо поміркувати над цим, запропонувавши парадигму гіпотетичного Шевченкового прочитання повісті, з увагою до того, що найбільше могло хвилювати глибинну етичну істоту поета – читача повісті. Зрозуміло, що коли йдеться про виникнення задуму твору, зовнішніх імпульсів буде недостатньо, якщо у творчій свідомості митця немає відповідних творчо-психологічних передумов, сформованих на особистому душевному досвіді. Погоджуючись з міркуваннями Л. Білецького про генетичний зв'язок «Катерини» з «Сердечною Оксаною», розуміємо його як дуже складний, сказати б, скомплікований етично-естетичний імпульс до власного цілком оригінального художнього задуму, задуму набагато складнішого за своєю художньо-семантичною структурою і логікою, який проте мав бути здійснений на добре знаному життєвому матеріалі. Власне,

глибинна морально-психологічна конституція автора, його родинні почуття до України, що їх можна означити етичною категорією любові-турботи за становище й історичну її долю, і були в основі задуму «Катерини».

Виразно окреслений комплекс україноцентричних переживань, з якими Шевченко підходив до роботи над «Катериною», бачимо вже в поемі «Тарасова ніч» (датована 6 листопада 1838). Ця поема, в якій Шевченко звертався до одного з тих фактів української історії, що виявляли пробудження, хай поодинокі, народної самосвідомості й готовності захищати свою гідність і волю, започатковує історіософський дискурс поезії Шевченка. Експресивний пасаж головного героя цього твору, звернений до України (рр. 39-64), безсумнівно, передав саме авторову думу-турботу.

Отже, в повісті «Сердешна Оксана» Шевченка мав зацікавити зовсім не поширений у сентиментальній літературі сюжет про зведення простої дівчини коханцем з вищого суспільного стану на зразок сюжетних схем сентиментальних повістей, про які писав С. Родзевич. Як видно зі змістової спрямованості «Кобзаря» 1840, його автора значно більшою мірою хвилювала національно-екзистенційна тематика і проблематика (історико-романтична також до неї належала). Відповідала таким його україноцентричним зацікавленням і сміливо обрана автором «Сердешної Оксани» тема, що об'єктивно виявляла суспільно-моральні наслідки так званих постоїв московських військових. Вони фактично і символічно нагадували про політичне поневолення України. В епізодах і сценах, де дівчата збираються спостерігати муштру московського війська, письменник виявив надзвичайну прозорливість і психологічну проникливість, звернувши увагу на явище, яке теперішніми політичними поняттями можна назвати асиміляцією на її побутовому рівні, втратою почуття/усвідомлення небезпеки, що йде від чужинців. Вважаємо, що Шевченко, який проблему свідомості народу бачив як найважливішу, що спостерігаємо в більшій частині творів першої його поетичної книжки, саме на ці моменти стосунків українських дівчат з

москалями мав звернути свою увагу. Глибокий художник-мислитель, Квітка ясно побачив дві зовсім не зауважані іншими соціально загрозливі моделі поведінки: з одного боку, нерозуміння/неусвідомлення дівчатами, що мають справу з підступними чужинцями, а з іншого – притаманну останнім моральну вседозволеність, розпусність, руйнівну для українського звичаєво-побутового ладу. Те, що автор «Катерини» відчув чи зауважив у повісті «Сердешна Оксана» акценти на цій проблемі, підтверджує написана вже на засланні повість «Наймичка» (1852-1853). У ній Шевченко моделює ситуацію, близьку до відтвореної в повісті Квітки:

«Девушки, войдя в село, значительно переглянулись между собою, а молодые косари нахмурили свои черные брови. Что бы это значило? <...>

В описуване мною село пришли еще только квартирьеры, назначили квартиры и расставили вихи для конюшен.

Вздрогнуло сердце не одного чернобрового косаря при виде этих зловещих вих.

Не один из них припомнил страшные, трагические рассказы про бесталанных покрыток.

А жницы! О мои родные жницы! Никакие кровавые драмы вас не научат! Новина – ваш проклятый идол, новина, перед которым вы кладете все, часто честь, а за нею и жизнь свою бесталанную!» [14, 61].

З оклично-питальної структури і тональності цих риторичних звернень бачимо, що авторові дуже боліла така асимілятивна схильність рідного народу, його нездатність пам'ятати гіркі уроки. Гадаємо, саме ці та інші, втілені в картинах і образах спостереження письменника, накладаючись на поетове бачення українських проблем, могли підштовхнути до задуму «Катерини». Тому національно-виховна настанова поеми, що виходила з «думи-муки» поета, вже у вступі стала смислоформуючим ядром поеми. В такому морально-ідеологічному сприйнятті-прочитанні повісті «Сердешна Оксана» бачимо обґрунтування задуму поеми. Окремі ж фабульні і сюжетні збіги якогось вагомого значення для нашої аргументації не мають. Сюжети і їх складові є

чи не найбільш повторюваними в історії світової літератури. Цілком недоречним, наприклад, було б вважати, що епізод, коли Катерина у відчаї кидається в ополонку, Шевченко запозичив із повісті Карамзіна «Бедная Лиза». Теж можна сказати і про епізод, у якому Оксана імітує своє самогубство, залишивши біля ставка свій одяг. Зрештою, будь-які сюжетні збіги цілком логічно можна пояснити життєвими обставинами, в яких могли перебувати герої порівнюваних творів відповідно до задуманого автором розвитку подій. Для цього потрібна була лише багата поетична уява.

Для Шевченка у згаданій повісті найважливішою була актуалізація болючої для України проблеми, її художнє представлення. Твір Квітки став для молодого поета прикладом звернення до проблематики національного буття. Художня сила повісті в її об'єктивному відтворенні соціально-психологічних чинників поведінки героїв, як Оксани, так і московського капітана. Розпаношіла хамуватість чужинця, що дозволяє собі безцеремонне втручання в приватний простір української сім'ї, талановито описана в епізоді, коли сільський голова переказує Оксаниній матері настирні вимоги капітана вселити його в хату вдови: «Ми б тебе, Уласівно Векло, і не зачіпляли б, так-бо сьогодні приходив сам копитан і потребував, щоб йому дали квартиру в тебе. Ми-таки, правда, і казали йому, що не можна по такій і такій причині, та як гримне на нас, як затупотить ногами – «Давай, – кричить не своїм голосом, – давай мені сейчас! Справник вас усіх мені у команду віддав. Той час пошли очищать квартиру. Я зараз сам туди переберусь». Квітка був першим, хто художнім словом надав тим явищам московського «бузовірства» належного суспільного розголосу. Тут письменник переконливо виявляє свій україноцентризм. Його позиція осуду морального насильства, здійснюваного в Україні «розпаношілим московським чиновництвом та воїнством» (І.Дзюба), московською владою, не могла пройти повз увагу молодого поета. Очевидно, також не випадково на факти такого брутального поводження москалів в

Україні, описані в «Історії Русів», Шевченко натякає в своїй засланського періоду повісті «Капитанша» (1855).

Вартий уваги ще один аспект прочитання повісті «Сердешна Оксана» автором майбутньої «Катерини». Заявлена згідно із притчевим задумом повістяра тема материнського серця в ході розгортання сюжету набуває додаткового об'єктивного художньо-зображального смислу, який, гадаємо, також був помічений Шевченком. Дидактично-упереджувальним акцентом у вступі до поеми («Якби сама, ще б нічого, / А то й стара мати, / Що привела на світ Божий, / Мусить погибати») Шевченко означив цю тему як центральну і найдраматичнішу. Центр її дії перенесено в батьківську хату – осереддя родинного ладу, любові, плекання добра і життя. Відсвіти цього сімейного тепла ледве зринають в словах материного болю («Доню моя, доню моя, / Цвіте мій рожевий! / Як ягодку, як пташечку, / Кохала, ростила...»). А далі картина вражаючого душевного болю і трагізму відконтрастована усвідомленням невинної втрати, втрати всіх попередніх життєвих сподівань («Доню моя, / Що ти наробила?...») і вистраждане душевними стражданнями рішення («Оддячила!.. / Іди ж, шукай / У Москві свекрухи. / Не слухала моїх річей, / То її послухай»), що переходить у голосіння над своєю неоплаканою могилою («А хто ж мою головоньку / Без тебе сховає? / Хто заплаче надо мною, / Як рідна дитина? / Хто посадить на могилі / Червону калину? / Хто без тебе грішну душу / Поминати буде?»).

Материні слова-докори переконливі, бо впливають з її внутрішнього морального закону і з її глибокого душевного потрясіння. Катерина приймає їх покійно. Бо усвідомлює і всім еством розуміє материну правоту. Тому до батька звертається лише за прощенням. Приймавши його суворі слова з глибоким внутрішнім болем і обливаючись слізьми, виходить, щоб уже далі йти дорогою страждань і згуби. Її шлях у Московщину нічого втішного принести не може. Цей шлях набуває знову ж таки притчевого змісту (чи в дещо іншій інтерпретації – символічного, «хресного шляху» страждань).

Така логіка Шевченкового образу цілком відмінна від логіки образів «Сердешної Оксани». Її визначили нові сміливі художні завдання, що їх поставив перед собою поет з творчою самосвідомістю виразно національно орієнтованого романтика. Цей сформований романтизмом тип творчої самосвідомості, моделює своїх героїв за принципово іншою логікою. Якщо у повісті випробування материнського серця зрештою закінчуються щасливо (щира сповідь доньки переконує матір у тому, що та стала жертвою обману і викрадення), то у Шевченка змодельовано зовсім інші обставини і мотиви дочинного гріха і безчестя. Катерина в полоні свого кохання не хоче чути батьківських застережень: «Не слухала Катерина / Ні батька, ні неньки...». Вона легковажить моральним законом батьків, законом громади. Тому за гріх, хоч і вчинений під впливом любовного захоплення, дівчина відповідальна сама. Тут доречно згадати містерію «Великий льох» (1845), де навіть несвідоме сприяння ворогові є непростимим гріхом. І якщо Оксанин гріх – це гріх гордині, який вона, за логікою автора, спокутує своєю дорогою випробувань, то гріх Катерини, за Шевченковою націологією, що найповніше сформувався вже в творах періоду «Трьох літ», – це відступ не просто від морального закону свого роду, це гріх зради свого народу. І зовсім не випадково Шевченко вкладає в голову своєї героїні думку стати московкою («Стану собі московкою, / Забудеться горе...»). Дорогу свою Катерина спрямовує в Московщину. Її батьки діють не за логікою свого серця (як у Квітки), а за логікою усталеного в українській сільській громаді морального закону честі.

Шевченко – автор Катерини й інших соціально-психологічних поем – поза всяким сумнівом спирався на величезної ваги національно-літературний досвід українських повістей Г. Квітки-Основ'яненка, на його проникливе художнє бачення/відтворення характерних картин і образів українського народного побуту; співзвучною Шевченкові була і морально-дидактична домінанта художньої логіки великого повістяря.

Найважливішим смисло-концепційним елементом Шевченкового твору як змодельованого художнього світу, де

живуть і діють у певних ситуаціях якісь перенесені із соціальної, певними історично-часовими рамками окресленої, дійсності люди (персонажі, герої), є не тільки вони, а та внутрішня духовна субстанція, те людське переживання (етично-психологічно-емоційно зумовлене), що його носить у собі автор і в певний спосіб виявляє і передає читачам-слухачам. Бо своїми коментарями, сплесками співпереживання, звертаннями до героїв чи до читача, вагомим морально-соціального і філософського змісту медитаціями він так наелектризовує ауру свого твору, у нашому випадку поему «Катерина», що це робить його цілком відмінним і від порівнюваних поем Баратинського і Пушкіна, і від повісті Квітки «Сердешна Оксана». Стосовно Шевченкової поеми «Катерина» (а це найбільшою мірою характерне для неї як поеми байронічної) таким найважливішим внутрішнім над-елементом є амплітуда етичного й езистенційного в своїй основі переживання-співпереживання, яке привноситься у твір автором. Цю притаманну поезії Шевченка внутрішню властивість можна означити за допомогою поняття силового поля етичної особистості автора. Власне, завдяки цій властивості твори Шевченка здобуваються на найвищі естетичні критерії як твори художньо неповторні, оригінальні.

Список використаної літератури:

1. Смілянська В. Катерина // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – Т. 3: І–Л / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2013. – С. 294-299.
2. Тарас Шевченко в критиці. Том. І. Прижиттєва критика (1839 – 1861) / За заг. ред. Григорія Грабовича. – К.: Критика, 2013. – 804 с.
3. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – 696 с.
4. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 600 с.
5. Родзевич Сергій. Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») // Шевченко та його доба. – К., 1926. – С. 44-69.
6. Розумний Ярослав «Москаль» і «москальство» в Шевченковій поезії // Сучасність. – 2001. – № 9. – С. 107-117.
7. Дзюба Іван. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008.

8. Чижевський Дмитро. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: МПП «Презент», 1994. – 480 с.
9. Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.
10. Ласло-Куцюк Магдалена. «Катерина» Шевченка й «Еда» Баратинського // Радянське літературознавство. – 1975. – № 8.
11. Ласло-Куцюк Магдалена. Тема зведениці в творчості Шевченка // Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест. 2002.
12. Білецький Леонід. Катерина // Шевченко Т. Кобзар: У 4 т. Т. 1. – Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1952.
13. Листи до Тараса Шевченка. – К.: Наукова думка, 1993.
14. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у 12 т. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2001.

Summary: Volodymyr Movchanyuk. The poem «Kateryna»: *creative intentions of the author and the literary context.* The author critically analyzes the comparative works in which the subject of the study is Shevchenko's «Kateryna», the Russian poem by E. Baratinsky «Eda» and the novel by H. Kvitka-Osnovyanenko, «Unfortunate Oksana». E. Rodzevich and M. Laslo-Kutsyuk wrote about some plot parallels with «Eda» and its probable influence on Shevchenko's work. Significant arguments about the genetic connection «Kateryna» with «Unfortunate Oksana» was put forward by L. Biletsky. Baratynsky's poem, in our opinion, couldn't be a source of either inspiration or a conception for Shevchenko, since he presented the history of the Finnish girl in her relationship with the Russian hussar as a routine love affair; in the epilogue of the poem the theme of a deceived girl disappears and emerge the motifs of praise Hussar's «feats» in the spirit of Davidov and the imperial conquests of Russian weapons, that was completely unacceptable for Shevchenko. «Eda» – a rather monotonous poem-story with emotionally slightly detected author's replicas is focused on one storyline «Finnish story». «Kateryna» – with it's an expressive lyric and dramatic writing, dynamic «top» plot construction, emotional expression – is a bright example of a romantic Byronic poem. Its poetic originality is also largely determined by the special functionality of author's introductions (appeal to the heroine, imaginary readership, meditations); they expand the sound of socio-moral and national-existential problematics, multiply the emotional and ethical resonance of Shevchenko's work. Completely different range of impressions has caused the poet's acquaintance with «Unfortunate Oksana». The story taked the poet to the aura of the

Ukrainian world. destinys of it's characters, who have been brutally abused by the Moscow captain, deeply touched the sensitive national-moral creature of Shevchenko. In the story, he saw a powerful artistic censure of Moscow traditionals, its destructive influence on the morally-familiar system of the Ukrainian community. In fact, this is for Shevchenko's as a reader, we think, was a psycho-ideological factor, which formed the basis of the plan «Kateryna», shaped the creative pragmatics of the author, his intentions and appeals his imaginary readership. The researcher doesn't see basis to put «Kateryna» alongside works with motives for defamation of a simple girl by the master. As can be seen from the ideological and content direction of Kobzar in 1840, the poet was more concerned with national-existential problematics. Acquaintance with the story helped Shevchenko to approach the main theme of his work – Ukraine. Thus, the poem gained paramount importance in the creative formation of the artist. Creative intentions, reflections (self-programming) of the poet are considered in the plane of his intense reactions to other writings of Kvitka. The author of «Kateryna» and later socio-analytic poems relied on his very significant in national literary experience. The moral-didactic dominant of the artistic logic of the great narrator was also concordant to Shevchenko.

Keywords: *author, intentions, literary context, self-programming, the special functionality of author introductions, influence, creative pragmatics, romantic Byronic poem, lyric and dramatic writing, moral-didactic dominant, Kvitka, Shevchenko, Baratinsky.*

Одержано редакцією – 5.04.2019 р.
Прийнято до публікації – 13.05.2019 р.